

מבוא

ספר זה מקורו במצוקה. הוא איננו מתקבע בה, אלא חותר אל אופק אחר. הישראליות שלנו – כאן ועכשיו – היא עניינו המרכזי של ספר זה: ממנה נובעת המצוקה ובה נטועה גם התקווה. סיבת הכתיבה היא חוסר הנחת הישראלי המתמשך; הביקורת העצמית שמאפיינת אותנו; ההרגשה המתמשכת של בלבול ואובדן דרך. למדינת ישראל ולחברה הצעירה והחיונית שלה יש הצלחות אובייקטיביות מרשימות, שאינן מוטלות בספק. אלו, גדולות ככל שהן, אינן מסירות מעלינו את קורי הספק הישראלי שמחלחל לכל דרכי השיח הציבורי. ספר זה רוצה לבדוק את טיבו של הספק ולהציע דרכי התמודדות עמו.

בין דפיו ימצאו הקוראים פסיפס של מחשבות, שכל אחת עומדת בפני עצמה, אך גם משוחחת עם זולתה. הספר איננו מתמקד בנושא מוגדר, ואף סגנונו איננו אחיד. הוא מבקש לשקף את החיים הישראליים על מלאותם ומורכבותם, ועושה זאת באמצעות התמודדות עם אירועים מרכזיים שליוו את חיינו בשש שנות כתיבת הספר. הוא עוסק בקשת רחבה של נושאים והתרחשויות שמעסיקים את החברה הישראלית בהווה: מרצח רבין ועד ההתנתקות, מערביי ישראל ועד המתנחלים, ממקומו של המשפט ועד מקומה של התרבות, מאלטנוילנד ועד מדינת יהודה.

אנו מבקשים לתפקד כעדים, לא כשופטים. עדותנו איננה תצפית ניטרלית; היא מנפיקה אותנו המחברים ואת עולמנו אל האירוע. זוהי עדות משתתפת. כתיבתנו אישית, אבל איננה פרטית. הספר איננו חותם את הדין, אלא הוא הזמנה לשיחה. איננו מציעים אמיתות גואלות בעבור הקורא, אלא חותרים לעורר אותו להשתתף בכור היוצר של "מחשבות ישראליות".

— — —

החיים הישראליים מתנהלים ככרכבת הרים המטפסת לשיאים ונופלת מהם בחדות. החיים כאן נתפסים כחויית גבול – לכאורה קיומנו נע בין סף של

חידלון ("האחרון יכבה את האור") ובין קיום נצחי ("ראשית צמיחת גאולתנו"). סדר החיים הישראלי עמוס מאין כמותו. אנו מתמודדים בזמנית עם שאלות של קיום פיזי ורוחני; עם קשיי עיצוב של זהות אישית וציבורית; על סף מלחמות תרבות בין בעלי אמונות וחברים בקהילות תרבותיות מגוונות; במדינה שאופייה הדמוקרטי והיהודי עומד במרכזו של ויכוח ציבורי, שגבולותיה טרם נקבעו ושהשליטה בה מתנודדת בין הגמוניות שוקעות ובין פריפריית עולות. החברה הישראלית היא נירוטית, תזזיתית על גבול המאני-דפרסי, ולעתים גם חסרת כיוון. חברה שטרם החלימה ממחלות הילדות, וכבר תוקפים אותה מכאובי הזקנה.

כיצד הישראלים מבינים את עצמם? מהו השיח שאמור להנהיר את הקיום הישראלי שבדרונו?

אופי השיח לקוי בכיסו: ראשית, הישראלים אמנם משוחחים באינטנסיביות, אבל הם משוחחים את עצמם לדעת. השיחה הישראלית היא בעלת אופי מונולוגי: משתתפים בה פיות רבים, אך לא אוזניים. היא מסע צלב של בעלי אמיתות שונות; הטיעונים המושמעים הם בבחינת קווים מקבילים שלעולם לא ייפגשו. השיחה הישראלית חסרה דרישה פתוח, הקשבה לאחר, אפשרות לא רק ללמד אלא גם ללמוד. שנית, מכיוון שההקשבה חסרה, האפשרות שהזולת יפתיע ברעיון מאתגר – נתפסת כדמיונית במחוזותינו. השיחה הפנימית שלנו צפויה מדי ובלתי יצירתית. כל אלה הם ביטויים של שיח "לא נורמלי".

גם תוכן השיח איננו מספק. שוק הרעיונות רדוד וחד-ממדי. האידאולוגיות הגדולות שהניפו את המעשה הציוני בראשיתו – שכלו, ולעתים נותרה מהם רק גרוטסקה. אידאולוגיות חלופיות – הציונות הסוציאליסטית, תפיסת הגאולה של הרב קוק, המסורת של "יהדות כתרבות" מבית המדרש של אחד העם או תנועת זכויות האדם – שוב אינן נופחות רוח במפרשי המעשה והתודעה הישראליים. בשולי המחנה מהבהבות מדורות אידאולוגיות עזות – ימין ושמאל קיצוניים, קבוצות חרדיות וערביות פונדמנטליסטיות. שם, בשוליים, מוצעים פתרונות קסם מוחלטים, שסכנתם מרובה מתועלתם. אך במחנה עצמו, במרכזו, שוררים דמדומים של ערפל רעיוני. אפשר לראות ביטוי בולט לכך בשדה הפוליטי: כל המפלגות הגדולות בישראל, כשיועמדו מול השמש, יטילו צל אחד בלבד. זאת אף זאת: אחדים מהישראלים זנחו כליל את ההשתתפות בשיחה. במקדק הווייתם עומד המימוש העצמי במובן הפשוט של דאגה לרווחה אישית מידית. שאלות של משמעות, אחריות, אידאות ואופיו של המרחב הציבורי הישראלי אינן נוגעות ללבם.

לא ברור מהי הסיבה ומהו המסובב, אך אופי השיח הישראלי ותוכנו קשורים באופן שבו אנו מזהים את השותפים לשיח. אנו עסוקים תדיר בתיוג ה"אחר" אל קבוצת שיוך בסיסית שמרחיקה אותו מאתנו: האחר הוא "חרדי", "חילוני", "רוסי", "ערבי", "צפוני", "מזרחי", "לאומני" וכיוצא בזה. התיוג מקל עלינו לשפוט את הזולת, ומשחרר אותנו מהצורך להקשיב לו. אנו כולאים איש את רעהו ואת עצמנו בקהילות סגורות, ועל ידי כך מפוררים את החברה הישראלית לשכטים. השתנינו: מחברה בעלת מרכז הניזונה מרגשות אחווה הדדיים, הפכנו לחברה חרוצה בשסעים כרוניים, שהסנטימנט המשותף בין חבריה הולך ונקלש. לכן, השיחה מונולוגית, צפויה, רדודה, ובעת האחרונה אף מושקת.

מצב זה מביא אל קדמת הבימה קולות טיפוסיים בלבד. גיבורי השיח הם בדרך כלל מי שמדברים בשפה אחת ובפיהם דבר אחד בלבד. סוכני הרעיונות הטיפוסיים בישראל מוצבים בבית רעיוני מגודר, חתום, נעדר חלונות. לכל גיבור בית משלו. כך למשל דיירי הבית הדתי או הבית הערבי "נאלצים" לדבר בדרך אופיינית; זאת גם ציפיותם של יושבי האחרים של הבית, כמו של הדיירים בשאר הבתים בכפר הישראלי. סוכני הרעיונות משלחים את רעיונותיהם בזולת מתוך פן שילוח מוגדר, בשעה שהם מתעלמים מעולמו של הזולת ומהסביבה הכוללת שמחוץ לביתם. גיבורי השיח נוטים לדבר על הזולת ולא עמו.

נגזר מכך גם הטקס שבאמצעותו מתנהל השיח. זהו מופע בידורי שעיקרו התנצחות בין נצים. אין אפילו תקווה לשינוי או לשכנוע. התרגלנו לצפות בקרב גלדיאטורים שאין בו מנצחים ומנוצחים; הקרב הוא תכלית השיחה. שוק הרעיונות שוב איננו מאפשר התרחשות – מעשה של למידה ושל צמיחה הדדיים. בעלי הקול המורכב הזוכים להופיע על הבימה הציבורית הם מעטים, וקולם כמעט שאינו נשמע. תרבות ההמונים הישראלית איננה מבקשת להאזין למי שקולו מבטא ראייה כוללת של המציאות הישראלית ושאימתו איננה ברורה מראש.

בספר זה אנו מבקשים לחרוג מהתכנית האמורה. כאמור, עיסוקנו הוא בישראליות על שלל היבטיה המנויים בשערי הספר. אנו מעוניינים במכלול האירועים שעל סדר היום מתוך ניסיון לקרוא את ההווה קריאה מורכבת. כלי העבודה שלנו הם מערכות המושגים והתפיסות שאנו מביאים מעולמנו האינטלקטואלי – המשפט, הפילוסופיה, הספרות, הדת וחקר התרבות – וגם מעולם החוויות האישי שלנו, מניסיון חיינו. כתיבתנו מבקשת להאיר את השאלות הבערות ולנתח את האפשרי והרצוי לחברה הישראלית.

השיחה שבספר זה יוצאת ממקום מסוים שאנו נטועים בו. גם אם אין דרך

להציג את מכלול ההקשרים האישיים שאנו משוחחים מתוכם – מי אנו? – הקול שמשמיע ספר זה בוקע מתוך כמה הקשרים מכווני זהות בולטים: אנו, שנינו, יהודים, ציונים, דתיים, אינטלקטואלים, ליברלים והומניסטים. איננו יכולים ואיננו מעוניינים להשעות את זהותנו; השעיית העצמי אבסורדית מכיוון שהיא דורשת מאדם להתפשט מעצמיותו; להיות ל"לא איש". במובן זה גם אנו "כלואים" במתחם משלנו. ואולם איננו מזהים את ביתנו־שלנו בתור "הבית"; מקומנו איננו "המקום". ההכרה בעובדה זו מייצרת עמדת פתיחות כלפי בתים, מקומות, זהויות ואפשרויות אחרות.

איננו עוסקים בחברה הישראלית, היקרה ללבנו, מעמדת צופה ניטרלי, בלתי מעוניין. אדרבה, אנחנו מבקשים לכתוב כ"מבקרים חברתיים" (במשמעות שטבע מיכאל וולצר למונח זה), היינו כמי שהם בשר מבשרה של החברה שהם דנים בה. כאמור, הביקורת החברתית שלנו נובעת ממי שאנו, אך ארגז הכלים הרעיוני והמקצועי שלנו מאפשר לנו לחרוג מד' אמותינו ולהביט בחברה הישראלית ממקום רחב יותר, עקרוני יותר, שלם יותר. דגמים מרשימים לכתובה מעין זו נמצאים למשל בכתביהם של סארטר, קאמי וליבוויץ. הללו כתבו מתוך מחויבות גבוהה כלפי החברה שחיו בה, על בסיס מורשת ומחויבות אינטלקטואלית שפרנסה את הכנת המציאות שלהם. אנו מבקשים, בצניעות המתחייבת, להצטרף למסורת כתיבה זו, שכמעט נעלמה מהמציאות הישראלית.

— — —

מאמרי הספר נכתבו בתגובה מידית לאירועים שהתרחשו בשש השנים האחרונות בישראל. רובם פורסמו בעיתון הארץ וזו הזדמנות נאותה להודות לעורך הראשי אז דייוויד לנדאו שהזמין אותנו למסע מרתק זה. מאמרים אחרים ראו אור בכימות אחרות, ומקצתם אף חוברו במיוחד בעבור ספר זה. גם מאמרי העבר עברו שינויים חשובים לקראת פרסום הספר. מטבע הדברים נגיעות הזמן בולטות בכמה מהמאמרים, אך מדובר ברעיונות שהם בעלי ערך גם במנותק מהאירוע המסוים שהביא לידי כתיבת המאמר. המאמרים נכתבו במשך תקופה ממושכת, ולכן יש ביניהם דו־שיח פנימי והם גם מנהירים זה את זה. אכן, כל מאמר עומד לגופו, והקורא יכול לקרוא את הספר בכל סדר שיבחר. עם זאת, בחרנו לחלק את מאמרי הספר לכמה וכמה שערים, המסווגים את המאמרים על פי נושאים מרכזיים.

מבוא

לשנינו בית משותף – אוניברסיטת בר־אילן, ובתים נפרדים: המכון הישראלי לדמוקרטיה ומכון שלום הרטמן. בתים אלו מזינים את עולמנו, והמתח המפדה שביניהם ניכר מבין דפי ספר זה. אנו אסירי תודה לשלושת המוסדות הללו.